

Kroniek

J.W. van der Jagt

Afgoderij in een voetnoot

Een voetnoot bij de belijdenis, dat zie je niet zo vaak. Onze belijdenis heeft er slechts twee. In artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis werd in 1905 een zinsnede over de taak van de overheid in een voetnoot gezet. In 1984 gebeurde hetzelfde met een omstreden verwijzing naar 1 Johannes 5:7b. Nu wordt geopperd zoiets bij Zondag 30 van de Heidelbergse Catechismus te doen. Daar wordt in antwoord 80 de roomse mis een vervloekte afgoderij genoemd. Wordt het niet tijd *deze* zin van een verklarende voetnoot te voorzien?

Het idee komt van de kerk te Barneveld-Voorthuizen. Zij wil dat de komende synode een commissie benoemt die deze passage bestudeert. Doet de catechismus hier wel recht aan de roomse leer? De kerkenraad is kennelijk van mening dat dit niet het geval is. De plaatselijke predikant, collega E.J. Hempenius, kijkt naar de Christian Reformed Churches in Noord-Amerika. Die hebben deze zin tussen haakjes geplaatst, en in een voetnoot aangetekend dat de roomse leer niet goed wordt weergegeven en dat de veroordeling niet juist is. Hempenius vindt deze oplossing creatief. Hij is er kennelijk klaar voor. Het was te lezen in het *Nederlands Dagblad* van 25 maart jl.

Een goed idee

Een voetnoot bij de belijdenis. Als daar behoefte aan bestaat, is dat een goed idee. Op die manier is de verandering in de belijdenis niet zo groot. Het blijft ook duidelijk hoe er in het verleden werd gedacht. Tegelijk is het mogelijk om up-to-date te blijven met veranderingen die zich in kerk en theologie voordoen. Een veroordeling die vroeger is uitgesproken, blijft niet vanzelfsprekend voor alle tijden van kracht. Een kerk kan immers haar leer veranderen. Er kan ook een ander inzicht groeien vergeleken met hoe de dingen vroeger werden gezien. Is dat beide met betrekking tot de leer van de roomse mis mogelijk het geval?

Een goed idee. Er moet wel het nodige huiswerk voor worden gedaan. Er moet immers een gegronde reden zijn om in de belijdenis een ingreep te plegen. Het moet ook duidelijk worden wat er in de voetnoot moet komen te staan. De kerk van Barneveld-Voorthuizen heeft enig huiswerk gedaan. Op grond daarvan vraagt ze om een studiecommissie. Ze voelt zich kennelijk wel in staat om te beoordelen dát een aanpassing noodzakelijk is, maar niet wát die zou moeten zijn. Dat laatste kan ik begrijpen. De roomse leer van de eucharistie en (breder) die van de sacramenten is niet eenvoudig. Maar kan men dan wel overzien dat een voetnoot à la de Christian Reformed Churches nodig is? Laten we even luisteren naar wat van het Barneveldse huiswerk in de krant heeft gestaan.

Huiswerk

De kerkenraad kreeg de vraag of antwoord 80 wel recht doet aan de rooms-katholieke leer over de mis. De raad vroeg advies aan bisschop G. de Korte. Het antwoord was dat in de roomse mis het offer van Christus niet wordt ‘herhaald’, maar ‘tegenwoordig gesteld’. Ds. Hempenius tekent daarbij aan: ‘dat doen wij ook aan het avondmaal wanneer we het brood breken.’ Op dit punt wordt kennelijk een overeenkomst gezien tussen de mis en het avondmaal, tussen het altaar en de tafel.

Er wordt ook gewezen op het historische karakter van het ‘een vervloekte afgoderij’. Die veroordeling is erg bepaald door de godsdienststrijd van de zestiende eeuw. ‘De vervloeking komt in de oorspronkelijke tekst niet voor. Die is erin gekomen nadat het rooms-katholieke concilie van Trente met zijn vervloeking van de protestantse ketters was gekomen. Er zit een stukje menselijkheid in het antwoord, dat niet de leer van de Schriften is.’

Volgens Hempenius bevat de tekst ook een oordeel over de paus. ‘Het gemiddelde gemeentelid brengt niet in rekening dat het vooral over de zestiende eeuw gaat. Intussen zegt de huidige paus veel waar we het van harte mee eens zijn. De vraag is of je niet in strijd komt met een andere zondag uit de catechismus – over het bevorderen van de eer en goede naam van anderen – als je hem intussen in je belijdenisgeschriften zo blijft veroordelen.’

Er is een ander geschilpunt dat wel een rol blijft spelen. Dat is ‘de leer van de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het sacrament. Dat zie je wanneer katholieken de hostie aanbidden. Daar kunnen wij niet in meegaan,’ zegt Hempenius. Maar hij wil wel in rekening brengen dat roomsen en gereformeerden ‘elkaars spiritualiteit niet zomaar verstaan’. Volgens bisschop De Korte is het de Geest ‘die de gaven van brood en wijn maakt tot lichaam en bloed van Christus. Daarmee lijkt het veel meer om een “mystieke dan een materiële werkelijkheid” te gaan. Laten we ook naar elkaars spiritualiteit eerst goed luisteren’, zegt Hempenius.

In deze beknopte weergave van het Barneveldse huiswerk horen we vier argumenten waarom de kerken de roomse mis niet langer zouden moeten betitelen als een vervloekte afgoderij.

- Er is een overeenkomst met het gereformeerde avondmaal als het gaat om het tegenwoordig stellen van Christus’ offer.
- De aanduiding ‘vervloekte afgoderij’ is historisch bepaald en bevat niet-schriftuurlijke menselijkheid.
- Er wordt afbreuk gedaan aan de eer en goede naam van de huidige paus.
- Het aanbidden van Christus in brood en wijn is weliswaar onaanvaardbaar, maar daarin moeten we elkaars spiritualiteit leren verstaan.

Een krantenverslag heeft z’n beperkingen. Maar mag ik ervan uitgaan dat het *Nederlands Dagblad* een deugdelijke samenvatting gaf? Dan zal de kern van het Barneveldse verzoek goed zijn weergegeven.

Tegenwoordig stellen

Van bisschop De Korte hoorde de kerkenraad dat het in de eucharistie om het tegenwoordig stellen van Christus’ offer gaat. Hempenius zegt: dat doen we als gereformeerden in het avondmaal ook, wanneer we het brood breken.

Het tegenwoordig stellen, het representeren, van Christus’ offer is inderdaad een centraal aspect van de roomse eucharistie. Niet minder belangrijk is een ander aspect: de toepassing van Christus’ offer. Dan gaat het over de vraag hoe het offer van de Here ons ten goede komt. Over beide valt veel te zeggen. Op het gevaar af de zaken geen recht te doen moet ik me erg beperken.

Is de representatie van Christus’ offer te vergelijken met het gereformeerde avondmaal? Het avondmaal wordt gevierd aan een tafel, terwijl in de roomse kerk een altaar in het liturgisch centrum staat. Dat altaar laat zien dat bij het opdragen van de roomse mis *een offer* wordt gebracht. Zo wordt het onderwezen in *De geloofsbelijdenis van de kerk*, een uiteenzetting van de roomse leer die in 1986 in opdracht van de Nederlandse bisschoppenconferentie verschenen is.

In de roomse mis is Christus' lichaam en bloed onder de gedaanten van brood en wijn werkelijk en wezenlijk tegenwoordig (p. 345). Het is tegenwoordig op een sacramentele wijze. Hij offert Zichzelf door de dienst van de priester (p. 351). Hij neemt ons daarbij in zijn offer op. De kerk kan en moet zichzelf als levend en heilig offer aanbieden aan God. 'Zo is de eucharistie "in, met en door Christus" tevens het offer van de kerk. Het is niet alleen lof- en dankoffer maar "tevens ook smee- en zoenoffer"' (p. 352). De kerk brengt dus een offer. 'Dat offer is de sacramentele tegenwoordigstelling van het offer dat eens voor altijd voltrokken werd aan het kruis' (p. 351).

Het *lijkt* dat Rome hiermee de kritiek kan weerleggen dat zij tekortdoet aan het unieke van Christus' offer of dat zelfs verloochent. Men spreekt immers over het offer dat 'eens voor altijd' is gebracht. Het is dát offer dat wordt tegenwoordig gesteld. Dat is waar. Maar is de kritiek daarmee weerlegd?

Het is goed om te beseffen dat de representatie niet uitsluit dat het in de eucharistie om een herhaling van het kruisoffer gaat. C. Trimp wijst op de herleving van de theologische aandacht voor de representatie, maar geeft daarbij aan dat paus Pius XII in 1954 evengoed sprak over de voortdurende herhaling van het kruisoffer (*Ministerium*, p. 23, m.n. ook noot 15). Dat blijkt ook in de *Constitutie over de Heilige Liturgie* van het tweede Vaticaans Concilie uit 1963. Daar wordt over de eucharistie gezegd dat daarin de overwinning van Christus' dood vertegenwoordigd wordt (hfdst. I.6). Even later (I.7) lezen we dat Christus in het offer van de mis aanwezig is, want 'dezelfde brengt nu het offer, die zichzelf eens aan het kruis geofferd heeft'. Het Vaticaans Concilie citeert daarbij wat Trente heeft gezegd. Het is kennelijk een representatie doordat het offer van toen ook nu wordt gebracht.

Waarop richt de kritiek zich precies? Het gaat in antwoord 80 niet over herhaling van het offer van Christus in het algemeen. Gesproken wordt over een herhaling die noodzakelijk is om door het lijden van Christus vergeving van zonden te hebben. Het gaat om de *toepassing* van het offer dat Christus eens voor altijd bracht. Dat is het tweede centrale aspect van de roomse eucharistie dat ik noemde.

Het is duidelijk dat voor deze toepassing een eucharistisch *offer* wordt gebracht. Dit offer bevrijdt 'van dagelijkse zonden en helpt, om zware zonden te vermijden' (p. 352). Het kan gevierd worden als 'smeebede ten bate van alle mensen', als 'gedachtenis van de levenden en doden', als 'voorbede en plaatsvervangend voor alle leden van het Lichaam van Christus' (id.). In de contacten met andere kerken is het de vraag 'of en in hoeverre de eucharistie als sacramentele tegenwoordigstelling van het ene en unieke offer van Christus Jezus *tevens offer van de kerk* is' (p. 352; cursivering is van mij, JWvdJ). B. Wentsel vat het als volgt samen: de 'voorganger-priester offert dagelijks het in Christus' lichaam getransubstantieerde brood en de in diens bloed veranderde wijn als een onbloedig offer om Gods gunst voor levenden en doden te vragen. Christus, de hogepriester, offert zich door het offer van de priester als zijn vervanger samen met de gemeente aan God de Vader om zijn gunst te verkrijgen voor Kerk en wereld. De RK kent aan de priester samen met het priesterlijke volk een actief, eigensoortig, co-operatief aandeel toe bij het brengen van het misoffer' (*Dogmatiek* 4c, p. 245).

Het lijkt mij onontkoombaar dat het in de liturgische representatie van Christus' offer om *mede-arbeid* van de kerk gaat, een mede-arbeid die noodzakelijk is om te delen in het heil van Christus. Om te delen in het heil is de gelovige afhankelijk van het priesterlijk offer dat door

de kerk wordt gebracht. De roomse representatie is wezenlijk van een ander karakter dan de viering van het avondmaal.

Reactie op Trente?

Het Barneveldse voorstel meent dat de veroordeling als ‘vervloekte afgoderij’ historisch bepaald is. Het zou een menselijkheid bevatten die niet schriftuurlijk is. Daarmee wordt bedoeld dat we hier te maken hebben met een menselijke reactie op de uitspraken van het Concilie van Trente. Ik zet daar een vraagteken bij.

Het is waar dat in de eerste uitgave van de catechismus vraag 80 niet voorkwam. In de tweede uitgave wel. In de derde druk werd de veroordeling als ‘vervloekte afgoderij’ aan antwoord 80 toegevoegd. Dat zou gedaan zijn omdat het Concilie van Trente vlak daarvoor zijn oordeel over de leer van de Reformatie uitsprak. Het concilie vervloekte hen die deze leer aanhingen. De catechismus antwoordt met de vervloeking van de roomse mis. Laat het zo gegaan zijn. Dan hebben we het over het *opnemen* van de typering ‘vervloekte afgoderij’ in de catechismus. Daarmee is nog weinig gezegd over de typering zelf. Als je daarop let, verandert het beeld.

Feit is dat de Reformatie al lang voordat het Concilie van Trente in 1563 gehouden werd, over de roomse mis sprak als afgoderij. In 1537 verschenen in Duitsland de Schmalkaldische Artikelen. Het eerste van die artikelen gaat over de rechtvaardiging door het geloof alleen. Direct daarna wordt over de roomse mis het volgende gezegd: ‘De mis moet wel de grootste en meest verschrikkelijke gruwel in het pausdom zijn, omdat die lijnrecht en precies tegen dit hoofdartikel ingaat. Toch wordt ze ver boven alle andere pauselijke afgoderij uit als de belangrijkste en mooiste beschouwd...’ (*Lutherse geschriften, belijdenisteksten van een kerk*, p.209). In 1537 werd binnen de lutherse reformatie de mis dus al betiteld als een gruwel en afgoderij. Een scherp oordeel. Waarom werd dat geveld? Omdat de mis in strijd komt met de rechtvaardiging door het geloof alleen.

Niet minder scherp is Calvijn in zijn mening over de mis. De laatste uitgave van zijn *Institutie* verscheen vóór Trente, in 1559. Hij schrijft daarin uiteraard over de roomse mis. Daarover zegt hij: ‘want ik wil iedereen tot het besef brengen dat de mis, opgevat in de meest uitgelezen, zuivere gestalte waarop zij voor zichzelf aanspraak kan maken, zonder alles wat er verder nog bij komt, van de wortel tot de kruin, barst van allerlei goddeloosheid, godslastering, afgoderij en heiligschennis’ (*Institutie* IV,18,18).

Inhoudelijk gezien werd de roomse mis van de kant van de Reformatie al als afgoderij betiteld lang voordat het Concilie van Trente de aanhangers van de gereformeerde leer vervloekte. Laat het Concilie van Trente de *aanleiding* zijn om de zin over de afgoderij aan antwoord 80 toe te voegen, *inhoudelijk* is deze veroordeling veel ouder. We hebben kennelijk niet te maken met een scherpe reactie op een scherpe actie. Het Concilie van Trente heeft de broeders alleen maar bevestigd in een oordeel over de mis dat zij allang hadden gevormd.

Wat is afgoderij?

Als iets betiteld wordt als afgoderij, is dat een scherpe veroordeling. Horen we daarin een stuk menselijkheid? Als het daarom gaat, kun je vandaag gemakkelijk zeggen dat het niet van deze tijd is om met zulke woorden de geloofsopvatting van anderen af te wijzen. Dat is niet de menselijkheid van de eenentwintigste eeuw. Maar het lijkt mij dat hier iets anders aan de orde is. Dat wordt duidelijk wanneer we letten op het onderwijs van de Heidelbergse Catechismus zelf.

Bij het onderwijs over het eerste gebod van de wet van God maakt de catechismus duidelijk wat als afgoderij moet worden afgewezen. Daar gaat antwoord 95 over. Men bedrijft afgoderij als men in plaats van de enige ware God, die Zich in zijn Woord geopenbaard heeft, of naast Hem, iets anders heeft om op te vertrouwen. Bij zulke afgoderij dacht men ook aan de rooms-katholieke kerk. Dat blijkt uit antwoord 94, waar het vertrouwen op heiligen een vorm van afgoderij wordt genoemd.

Nu wilde de roomse kerk niet God vervangen door een andere god. Dat wil zij ook nu niet. Zij spreekt ook over het offer van Christus dat eens voor altijd gebracht is. Ook werd en wordt het offer van de eucharistie niet 'in de plaats van' Christus' offer gesteld. Maar we zagen bij de representatie hoe de verhouding tussen het offer van Christus en het misoffer wordt gezien. Er is mede-arbeid met Christus door de priester en de kerk. Daardoor is er sprake van het 'naast Hem' iets hebben om op te vertrouwen. Hier komt de grondstructuur van de rooms-katholieke leer naar voren: het meewerken van de mens met betrekking tot het heil.

Op die structuur levert de catechismus ook kritiek in antwoord 30. Daar wordt gevraagd of zij in de enige Verlosser Jezus geloven, 'die hun behoud en welvaart bij de heiligen, bij zichzelf of ergens anders zoeken'. De spits van de vraag is duidelijk gericht tegen de roomse kerk met haar heiligenverering en goede werken. Dat noemt de catechismus een verloochening 'met de daad' van de enige Verlosser 'ook al roemen zij met de mond in Hem'. Ook hier keert de catechismus zich tegen het medewerken met Christus. Ook wordt hier duidelijk dat de catechismus met 'verloochening van Christus' niet bedoelt dat er geen geloof in Christus is (Hij wordt immers beleden). Maar ook het medewerken met Hem wordt als verloochening van Christus betiteld.

Als van afgoderij gezegd wordt dat ze vervloekt is, wordt er een extra accent op gezet. Ook daarvan kun je zeggen dat het niet past in onze tijd. Maar in de catechismus wordt dit nog een keer gezegd. In antwoord 41 wordt onderwezen dat alle onkuisheid door God 'vervloekt' is. Blijkens het bijgevoegde schriftbewijs wordt daarbij gedacht aan het oordeel van God over de seksuele praktijken van de Kanaänieten.

Bij het vervloekt moeten we kennelijk niet denken aan de menselijkheid van de zestiende eeuw om die te contrasteren met de menselijkheid van de eenentwintigste eeuw. We moeten ons hier kennelijk niet laten leiden door de gevoelswaarde die het woord heeft. We hebben hier te maken met een normatieve taxatie vanuit het Woord van God. Is afgoderij iets wat door God vervloekt wordt – ook vandaag – of is het dat niet?

Aanbidding

Die veroordeling treft ook de aanbidding van Christus onder de gedaante van brood en wijn. De aanwezigheid van Christus in brood en wijn is een wezenlijk aspect van de roomse mis. Immers, als de mis een offer is, dan moet er iets zijn om te offeren. Aangezien het om Christus' offer gaat, moet Hij ook in de mis aanwezig zijn. Daarbij hoort naar roomse opvatting dan ook de aanbidding als een van de vormen van 'eucharistische vroomheid' (p. 348). Ze staat niet op zichzelf maar is nauw verbonden met het offerkarakter van de mis. Is het mysterie van de transsubstantiatie eenmaal voltrokken, dan *blijft* Christus aanwezig onder de gedaante van brood en wijn. Daarbij past 'de verering en de aanbidding van de onder de eucharistische gedaanten blijvend aanwezige Heer' (id.). De betekenis van deze verering 'ligt in de voorbereiding en uitwerking van de eucharistische viering, vooral van de communie. Als zij in deze samenhang worden opgevat, zijn ze voor de kerk van blijvende betekenis' (id.).

De goede naam

Wordt met de veroordeling van de roomse mis de eer en goede naam van de paus aangetast? Antwoord 80 zou op gespannen voet staan met het negende gebod. De paus zou veroordeeld worden, maar de paus die we nu kennen, schrijft toch goede dingen over de Heer Jezus? Ik ontken niet dat paus Benedictus XVI goede dingen over onze Heiland geschreven heeft. Zijn boek over Jezus is in ons blad in positieve zin besproken. Maar gaat het in antwoord 80 over de paus? De veroordeling richt zich op de roomse mis. In dat verband kan de roomse kerk ook heel positief over Christus spreken en over het offer dat Hij eens en voor altijd heeft gebracht. Tegelijk geeft ze aan de priester en de kerk een rol die in strijd komt met het evangelie van de volkomen genoegzaamheid van Christus' offer en van de rechtvaardiging door het geloof alleen. Als de roomse kerk dat leert, mag dat toch worden aangewezen en afgewezen, zonder dat je daarmee in strijd komt met het negende gebod?

Voetnoot

Er wordt geopperd een voetnoot te plaatsen bij de veroordeling van de roomse mis. Laat die veroordeling passen bij de roomse leer uit de zestiende eeuw, vandaag zou een veroordeling niet meer op z'n plaats zijn. Ik heb wat dingen aangehaald uit het onderwijs van de roomse kerk uit de twintigste eeuw. Dat onderwijs sluit nadrukkelijk aan bij de uitspraken van het Concilie van Trente. Dat wist 'beslissende kerngedachten' weer bruikbaar te formuleren (p. 351). Het gaat om *beslissende* kerngedachten! Ze worden nog steeds beslissend genoemd! Zou de leer over de mis dan werkelijk gewijzigd zijn? Het onderwijs waaruit ik heb geput, laat daarvan weinig zien. Ik denk dat dit ook duidelijk zal worden als er grondiger huiswerk wordt gemaakt.

Een voetnoot is een goed idee. Juist omdat men kennelijk de betekenis van deze veroordeling niet meer ziet. De aantekening krijgt dan wel een andere inhoud dan men oppert. Waarom zouden we niet aantekenen dat de roomse kerk de leer die veroordeeld wordt, nog steeds kent, en dat (met verwijzing naar antw. 30 en 95) het medewerken met Christus als afgoderij wordt afgewezen?

Afgesloten 2 april 2010.